

Akademik Tarih – akademiktarihtr.com

Yazar: Doç. Dr. Özlem Genç

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğretim Üyesi

Tarihin tekerrürüne adeta bir örnek teşkil eden şu günlerde yaşadığımız Corona virüs salgını, ne yazık ki pek çok sağlık çalışanımızı hayattan koparmaktadır. Son derece kolay bulaşabilen bu virüs, belki de en çok, enfekte hastaya müdahale etmek zorunda olan doktorlarımızı etkilemektedir. Aynı durum Geç Orta Çağ Avrupası'nda yaşanan 1348 veba salgını için de geçerli idi.

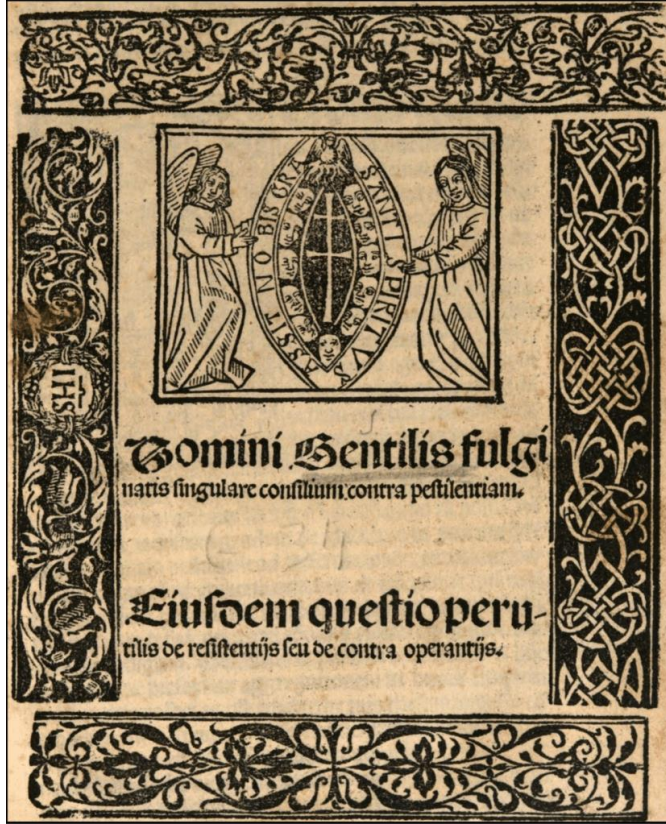
Son günlerde tarihte yaşanan salgınlar pek bir rağbet görmekte iken bu salgınla uğraşan doktorlardan ve akıbetlerinden bahsedilmemektedir. Bu nedenle, her ne kadar son altı gününde yanında olan öğrencisi Folignolu Francesco'nun raporunda böyle bir bilgi yer almasa da, bilim dünyasının çoğunun kabul ettiği şekliyle, vebalı hastalara bakarken, veba nedeniyle rahatsızlanıp ölen doktorlardan biri olan Folignolu Gentile'ye değinmek istedik.

13. yüzyılın son çeyreğinde muhtemelen 1280/90'lı yıllarda doğmuş olan Gentile'nin hayatı büyük oranda bilinmemektedir. Kendisinin ifadesine göre babası da kendisi gibi bir doktordur ancak hangi üniversiteden olduğu açık değildir. 1322-4 yıllarında Siena Üniversitesi'nde eğitim veren Gentile, Ekim 1324'te buradan ayrılmış, en az 1327'ye kadar öğretmenlik yapacağı Perugia Üniversitesi'ne geçmiştir. 1327-1337/8 yılları arasında dair bir izi bulunmamakla birlikte Perugia Üniversitesi'nde profesör olduğu bilinmektedir. Kariyerinin çoğunu burada tamamlayan Gentile, 18 Haziran 1348'deki ölümüne kadar burada kalmıştır. Perugia'da bulunduğu süre içinde 1337/8-45 yılları arasında hasta olan Padua lideri Ubertino da Carrara'yı tedavi etmesi için davet edilmiştir. Bu davet sayesinde Padua'da da ders verdiği sanılmaktadır. Yaşadığı dönemde büyük bir üne sahip olan ve üniversite hocası olması nedeniyle öğrenci de yetiştiren Gentile buna rağmen arkasında pek az öğrenci bırakmıştır. Bilinen öğrencilerinden birisi, sonradan Perugia Üniversitesi'nde profesör olan Folignolu Francesco, bir diğeri Dino del Garbo'nun oğlu Tommaso del Garbo'dur.

Gentile'nin de hekimlik yaptığı İtalya, Geç Orta Çağ'da Avrupa'nın önemli tıp okullarını barındıran bir ülkedir. Üniversite merkezli tıp ilmi burada gelişmiş ve yayılmıştır. Bu nedenle dönemin pek çok doktoru buralıdır. Talihsiz bir şekilde vebanın Avrupa'ya yayıldığı yer de yine İtalya olmuştur. Zira önemli bir ticaret limanıdır ve artık herkesçe bilindiği üzere, veba Kefe'den gelen tüccar gemileriyle İtalya üzerinden kıtaya geçmiştir. Yalnız belirtmek gerekir ki bu süre zarfında pek çok kişi salgına çare aramaya çalışmış ancak veba için tedavi uygulayan herkes tıp eğitimi almamıştır. Örneğin berberler ve eczacıların böyle bir eğitimi yoktur. Sadece hekimler ve cerrahlar bir üniversitede ders almışlardır ve aldıkları eğitim Hipokrat, Galen ve İbn Sina üzerine odaklanmaktadır. Bu nedenle veba için geliştirdikleri tedaviler de yine bu kişilerden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

Gentile, Perugia'da bulunduğu sırada, üniversitenin isteği üzerine, kıtaya yayılan veba hastalığı için, hem memurlar hem de halka yardım amacıyla "*consilium/consilia*" (*tavsiye/tavsiyeler*) kelimesi ile başlayan pek çok eser yazmıştır. Bunlardan en az beş tanesi hastalık Perugia'ya

varmadan önce yazılmıştır. Kendisi Kuzey İtalya’da bunu yapan ilk doktordur. Her biri hastalığın sebeplerini, alınması gereken önlemleri ve tedavileri içermektedir. İlk ve en uzun olanı “*consilium contra pestilentia*” (*salgına karşı tavsiye*), Perugia Üniversitesi ve şehri için yazılmıştır. Yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla Gentile başlangıçta vebayı olağandışı görmemiş ancak sonraları vebayı daha önceki salgınlarla karşılaştırınca ve alınmasına yardımcı olduğu önlemlere rağmen ölümler arttıkça fikri değişmiştir. Artık vebaya “*korkunç*” ve “*çok kötü huylu*” diyecek ve sonraki çalışmalarında kolay bir tanımlama yapmaktan çekinecektir. Ona göre “bu salgın ya da bulaşıcı hastalık ya da adına her ne denirse, kitaplarda görülmemiş ve duyulmamış korkunç bir şeydir” (*haec pestilentia sive epidimia sive quo nomine nominetur est multum verenda nec audita nec visa in libris*). Bu özelliklere sahip olan ve tarihte ve tıp literatüründe ona benzer kayıtlı bir şey bulunmayan veba, çok kısa sürede insan öldürebilir, bu durum kimseyi hayrete düşürmemelidir. Yine ona göre vebanın yaygın olduğu yerlerde bazı işaretler görülebilir, bunlardan biri kurbağaların sayısındaki artıştır. Bu aşırı nemin işaretidir ve aşırı nem birçokları için uğursuzluk demektir.

Consilium Contra Pestilentiam, Kapak Sayfası

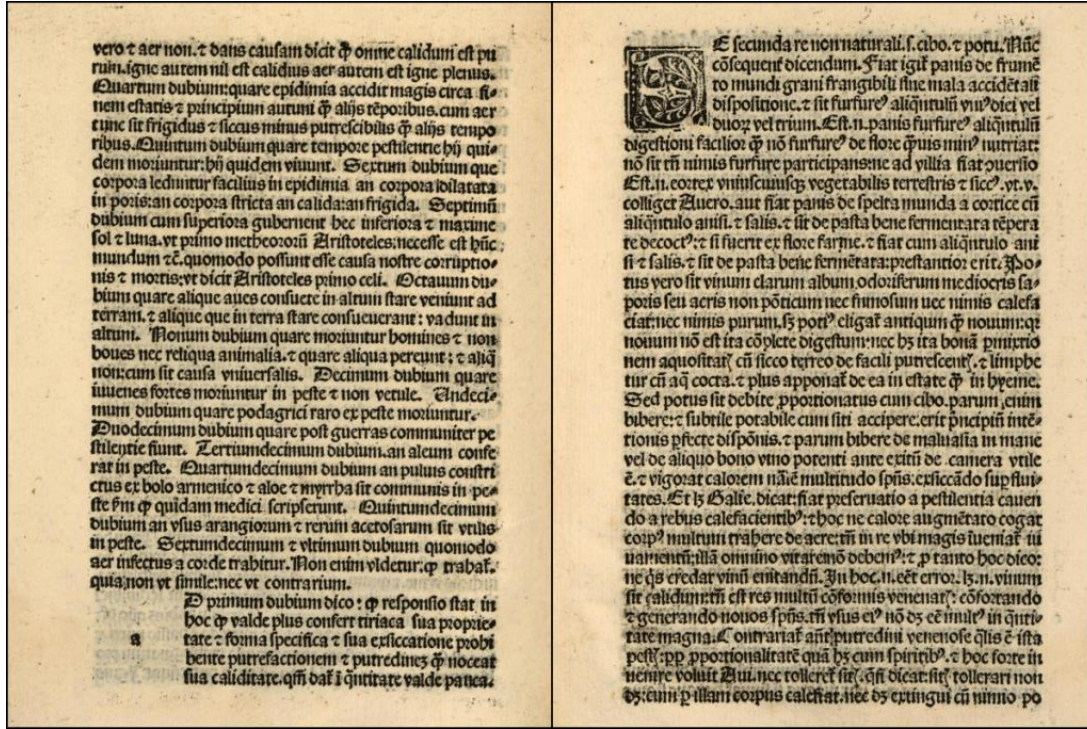
Sadece Aristo felsefesi ya da Galen tıbbını değil, Arap tıbbını ve özellikle İbn Sina’yı kendine rehber edinen Gentile, İbn Sina’nın *El-Kanun fi’t-tıbb* adlı eseri üzerine oldukça geniş bir yorum yazmış ve bu yorumu 16. yüzyıla kadar tıp camiası tarafından kullanılmıştır. Yazar vebaya dair eserlerinde öncelikle sebeplerine değinmiştir. Bunun için astrolojiyi kullanan geleneksel bilimsel yöntemleri denemiş ancak bununla yetinmemiştir. Astrolojiyi kullanmadan, meydana gelen bir dizi depremin, antik kuyu ya da mağaraları açmış, buralarda sıkışan kirli havayı serbest bırakarak havayı kirletmiş ya da göllerden/göletlerden kötü kokular ve zehirli gazlar çıkmasına sebep

olmuş ve bunun da vebayı tetiklemiş olabileceğini iddia etmiştir. Ona göre bu tür durumlarda yapılacak bir şey yoktur, doktor olan kişi sadece, bir zehrin kalp ya da akciğerlerin etrafında oluştuğunu bilmeli, ona göre davranmalıdır.

Gentile'nin zehir kullanımını önemlidir, bu konu üzerine özel bir çalışma yapmış ve yılan sokması/ısırmaları konusunda başarılı olmuştur. Burada kullandığı bazı yöntemleri veba tedavisinde de önermiştir. Toz haline getirilmiş, zümrüt gibi, yeşil kıymetli taşlar bunlardan bir tanesidir. Yangın gibi yayılan vebanın gelişimini tartışırken, “yangını söndürmeyi istiyorsak yangının türünü bilmeliyiz, yılanın zehrini durdurmayı istediğimizde yılanın türünü bilmemiz gerektiği gibi” diyerek, veba ile yılan sokması arasında bir benzeşim kurmuştur.

Hastalığın yayılmasını önleme konusundaki tavsiyeleri dönemin İtalyan bilim camiasının görüşlerini yansıtmaktadır. Onlara göre salgın sürecinde hava kirliliği meydana gelmiştir. Bu kirliliği hava insandan insana, şehirden şehire hareket etmektedir (*ut fluat non solum de homine ad hominem, sed etiam de civitate in civitatem*). Ondan kaçınmak için kötü kokulu yerlerden uzak durulmalı, eller su ve gülsuyuyla sık sık yıkanmalı ancak gözenekleri açarak kötü havanın zarar vermesini kolaylaştıracağı için banyo yapmaktan kaçınılmalıdır. Görüldüğü üzere tıp camiası genel olarak kişisel ve toplumsal hijyen metotlarına dair önlemleri savunmuştur. Vebayla mücadele etmek kokuyla mücadele etmek anlamına geldiği için Gentile, halka, evlerini aromatik bitkilerle dezenfekte etmelerini, mercanköşk, adaçayı ve nane gibi kolaylıkla bulunan aromatik bitkilerin yanısıra, özellikle yazın risk arttığı için, sandal ağacı, nar kabukları, mersin ağacı, ılgın ağacı kokusunu solumalarını, ev duvarlarına şarap sirkesi serpmelerini, ev etrafına ve kendi üzerlerine kokulu şeyler asmalarını, enfekte kişilerle temastan, günümüzdeki sosyal mesafe kuralına benzer şekilde, grup halinde konuşmak ya da biraraya gelmekten kaçınmalarını tavsiye etmiştir. Ona göre bunlar potansiyel öldürücülerdir. Daha geniş çerçevede, kesilmiş meşe ve asma parçalarının halkın biraraya geldiği yerlerde yakılmasını önermiştir (*laudatur accensio ignium in domibus et in locis in quibus conversantur et quiescunt homines*).

İnsanların çoğunun bunları uygulamayacağını düşünerek onlara yeme-içme, uyku-uyanıklık, hareket-sakinlik, açlık-tokluk ve duygusal durumların kontrolü hakkında tavsiyeler de vermiştir. Sebzelerin dışın kesilmesini, az bir tuz ve anasonla pişirilmelerini, şarap içilmesini ve kolay sindirileceği için seyreltilmiş (*vinum dixit debere esse album subtile*), güzel kokulu, ortalama lezzet ya da keskinlikle beyaz şarapların tercih edilmesini ancak aşırı ısıtılmış, köpüklü, bulanık ya da Pontic (Pontus'tan gelmiş) olanlarının içilmemesini önermiştir (*potus vero fit vinum clarum album odoriferum mediocris saporis seu acris non poticum nec sumosum nec nimis calefaciat nec nimis purum*). Doğu Karadeniz kıyısındaki Pontus'tan gelen şarapları önermemesinin nedeni belki de, hastalık Karadeniz'in kuzeyindeki Kefe'den geldiği için, deniz suyuna bulaşmış olabileceğidir. Yiyeceklere devam ederek, soğutucu/ısıyı düşürücü özelliğinden dolayı sirkeyi, vebayı tetikleyen nemli havada saklanmadıkları için soğutulmuş ve kurutulmuş etleri tavsiye etmiştir. Etler konusunda domuz etinin nadiren yenmesini, illa yenecekse nohut ve maydanoz suyuyla pişirilmesini, balığın nemi dolayısıyla tercih edilmemesini, yenmesi gerekiyorsa da orta boy çabuk hareket eden balıklar seçilip, pulları ve iç organları çıkarılarak temizlenmesini, tuz, sirke, anason ve dereotuyla pişirilmesini önermiştir.

Consilium Contra Pestilentiam, İç Sayfaları

Gentile bir tıp doktoru olarak veba hastalarına haftalık bir diyet önermektedir. Buna göre pazartesi günleri yedi bitki grubundan yapılmış bazı şuruplar içilmelidir. Bunlar andızotu, sarı kantaron, papatya, turp (*rafanus*), geyikotu, uzun ve yuvarlak loğusaotu ve maruludur. Salı ve cuma günleri panzehir alan hasta, çarşamba günleri, bağırsak kurdu yoksa, kişniş otu kullanılmalıdır. Perşembe günleri hastaya (temizlemek için) aloe hapları, (hastalık iltihabını olgunlaştırmak ve çekmek için) safran, (kurutmak ve dezenfekte etmek için) mürrüsafi (Mirra da denilen bu bitkinin gözyaşı şeklinde sızan reçinesi eski çağlardan beri tedavi olarak kullanılmaktadır) verilmelidir. Cumartesinin gıdası *smaraldus/smaragdu* (yılan ısırığında da kullandığı panzehirdir. Zümrütü de içeren yeşil değerli taşlardır, toz haline getirilerek kullanılır), Ermeni/Şark kili (bir tür kanama durdurucu) ve *terra sigillata* (bir panzehir bileşeni)'dir. Yedinci günde hasta dinlendirilmelidir. Diyetin haricinde kendi icadı olan ilaçlar da önermektedir. Ona göre vücut ısısını düşürücü bir ilaç olan *euphorbium* ve damlasakızı karışımı iki *scruple*lik (yak. 2.6 gr.) haplarda, salgın söylentisinin çıktığı ilk günden itibaren her gün alınmalıdır.

Kullandığı başka bir yöntem cerrahidir. Hastalığın karakteristiği olan kasık ve koltukaltı gibi lenf bezlerinin olduğu yerlerde oluşan "hıyarcık" isimli şişliklerin ateşle ilgili olduğunu bilen doktor, bunların vücudun fazlalıklarını attığı yerlerde çıktığını ve çıkarken kokulu bir ateş meydana geldiğini düşünmekte, sorunu kan akıtarak halledebileceğine inanmaktadır. Bu yöntem Venedik Savaşı sırasında Padua'da başarılı olduğunda Gentile de orada bulunmaktadır. Şişlik koltukaltındaysa kan, (koldan) orta toplardamardan, kasıktaysa ayak başparmağında bulunan *paralitica* denen damardan akıtılacaktır. Sonuçlar hastanın iyiye gittiğini gösterirse aynı işlem üçüncü gün tekrarlanacaktır. Tersisi olursa, ikinci gün *ventosa* damarı açılacak ve deride eşzamanlı kesiler atmak için kullanılan cerrahi bir alet kullanılacaktır. Bu yöntemlerin ikisini de yılan tarafından sokulmuş kişiden zehri akıtmak için uygulamıştır.

Gentile bu özel ilaçlar, tedaviler ve diyetler ile veba tedavisinde başarılı olamamıştır. Var olan ortama baktığında bazı yerlerde hapisane ve manastırda yaşayanların tamamen kaçtığını, bazen tüm ailenin öldüğünü görmüş, ölenlerin özelliklerini karşılaştığında bir eşitsizlik olduğunu fark etmiştir. Örneğin insanlar ve gücü kuvveti yerinde genç erkekler ölürken hayvanlar ve yaşlı kadınlar ölmemekte, gut hastaları da sıklıkla hayatta kalmaktadır (*quare moriuntur homines non boves nec reliqua animalia quare aliqua pereunt. Quare iuvenes fortes moriuntur in peste non vetule. Quare podagrici raro ex peste moriuntur*). Bu durumlar kafasında yeni soru işaretleri oluşmasına neden olmuş ancak ne sorularına yanıt bulabilmiş ne de hastalıkla mücadelesini tamamlayabilmiştir.

Gentile'nin vebadan ölümü, bugün olduğu gibi sağlık çalışanlarının büyük risk altına olduğunu ve bu alanda en ünlü otoritelerin bile kendini koruyamadıklarını göstermektedir. Avrupa nüfusunun üçte birini yok eden bu salgın, geçmişte otorite kabul edilenlerin her konuda başarılı olamayabileceğini de göstermiştir. Eserlerine çok güvenilen, tıp fakültelerinde okutulan Hipokrat, Galen gibi ünlü isimlerin tedavileri salgın konusunda işe yaramamıştır. Ayrıca Gentile, veba nedeniyle ölen tek doktor değildir, vebayı onun gibi “*olağandışı*” olarak tanımlayan Floransalı doktor Giovanni Villani (yak. 1275-1348) de aynı sebepten ölmüştür.